

Uurida võiks kõike, kui vaid aega oleks...

Intervjuu Urmas Sutropiga tema 60. sünnipäeval

Meelis Roll

Alustame lapsepõlvest, mis olid Teie meelistegevused?

Kindlasti lugemine, lugemine ja veel kord lugemine. Algul lugesin “Seiklusjutte maalt ja merelt”. Kõik, isegi väga halvad raamatud lugesin läbi. Ei jätnud pooleli, tahtsin teada, kuidas nad kirjutatud olid. Seejärel tuli sari “Suuri sõnameistreid”. Ühesõnaga, mis kodust kätte sai – kõik lugesin läbi.

Kust tuli huvi raamatute ja lugemise vastu?

Kodust. Raamatud olid kodus olemas. Keskkoolis oli kirjanduse poole pealt tugev klassivendade mõju. Näiteks klassivend Toomas Haug mõjutas kindlasti mu raamatute valikut keskkooli ajal.

Ülikooli läksite õppima bioloogiat. Mis ajendas seda valikut? Kas ka midagi lapsepõlvest?

Olin valmis kõike õppima: füüsikat, matemaatikat. Ainult mitte keelt ja kirjandust, sest komadega oli raskusi. Olgu öeldud, et õppisin keemia kallakuga klassis, keskkooli lõpetades olin läbinud tehnikaülikooli esimese kursuse keemia programmi. Aga bioloogiat sai õppima mindud võib-olla õpetajate mõjul.

Kui bioloogia ära lõpetasite, kellena te siis töötasite?

Ameteid sai peetud igasuguseid: teadurina Eksperimentaalbioloogia Instituudis ja Eesti Biokeskuses, siis vahepeal hoopis puusepa ja restauraatorina ja... Igasuguseid ameteid sai peetud...

Aga mis viis filoloogia radadele?

Sel ajal, kui ma puusepp või puusepp-restauraator olin, oli minu kõige parem sõber Rein Kruus, võib-olla tema mõjutas... Ma pole enne ega pärast saanud

nii palju lugeda kui puusepana, aga kindlasti oli Rein Kruus see, kes õpetas, ja juba tollal ma analüüsisin kirjandust: Tammsaaret ja Goethe *Fausti*.

Lisaks kindlasti perekonna mõju. Minu tädi Aino Jõgi oli ülikoolis inglise filoloogia õppejõud, kes oma kandidaaditöö tegi inglise laenudest eesti keeles.

Kas üleminek bioloogiast filoloogiasse oli keeruline või pigem loomulik?

Eks vahepeal sai tegeletud kõige muuga. Bioloogias ka – nii ajaloo kui ka teoreetilise bioloogiaga. Ma mäletan, et tollal olid kursusetööd ja diplomitööd. Uurisin *Ardisia crispa* – odaotsalille lehe servades asuvaid bakterisõlmi. Sellest taimest kirjutasin ka diplomitöö, see oli elektromikroskoopiline. Aga enne seda pidin tegema muid töid selle kohta, analüüsisin Jaava saare floora käsiraamatuid. Tegin enda jaoks suure avastuse, et tekstid korduvad, kirjutatakse üksteistelt maha, ainult lõikude ja lausete järjekorda muudetakse. Aga ühest raamatust teise rändab sama kirjeldus. Vanad raamatud – sihuke filoloogiline harjutus.

Olulise ajendi bioloogiast äraminekuks andis Madis Kõivu analüütilise filosoofia ring, mille raames ma asutasin Eesti Analüütilise Filosoofia Seltsi ja seal hakkasin ka tõlkima. Üks esimene, mis ilmavalgust nägi, oli Bertrand Russelli “Osutamisest”. Kuigi toimetaja vusserdas mõne asja ära... Aga olgu, saab andeks. Tähtis oli ka Rein Taagepera roll. Rein Taagepera hakkas õpetama antropoloogiat, ja siis ma astusin uuesti magistrantuuri, aga ma ei jõudnud seal olla rohkem kui paar kuud, siis läksin ära Saksamaale. Aga Taagepera mõju on väga suur, tema alustas ja oli antropoloogia maaletooja, võib-olla lingvistiliseks antropoloogiks ma sealt saingi.

Mis on olnud aastate jooksul põhilised uurimissuunad, mis on neid kujundanud?

Värviuurimine tuli Konstanzis eesti keele õpetamise kaudu, millest olen varem mitmel pool rääkinud. Dekaan Frans Plank oli üks minu õpilane, kellega peetud diskussioonid värvinimedele üle rikkusid ära mitmed õppetunnid – teistel õpilastel ei olnud midagi teha. Nad ei saanud aru, millest jutt käib. Saksamaalt on mitmed asjad tulnud: kuna seal oli vapustav raamatukogu avariiuulitel ja ei olnud seda, et see oleks olnud saksa või inglise keele keskne, vaid seal oli tõesti kõikidest keeltest. Taarapita lood on suuresti ka sealt alguse saanud, sest selles raamatukogus oli võimalik kirjandust lugeda ja ka tellida, see oli oday. Tellimine ei maksnud midagi, kuigi ise tuli maksta, keegi ei maksnud sinu eest. Näiteks keelepuudega hakkasin Saksamaal tegelema. Keelepuud oli lausa uurimisteema kaks aastat.

*Alates 2015. aasta juulikuust juhib Urmas Sutrop Eesti Kirjandusmuuseumi.
Alar Madissoni foto 2015.*

Miks Te Saksamaale läksite?

Abikaasa Margit Sutrop sai stipendiumi üheks aastaks, ja nagu sel puhul ikka, läksingi Taagepera seminarist talle järele. Algul olin mõned kuud Tartus üksi, siis mõtlesin, et aitab küll. Ja siis jäime kümneks aastaks, nii nagu ikka juhtub üheks aastaks minekuga.

Mis on olnud pärast Saksamaad olulisemad uurimisteemad?

Mis on juurde tulnud, mida Saksamaal kindlasti ei olnud, oli semiootika.

Semiootikas tegelesin värvidega ja Lotmaniga. Mitmeid asju on juurde tulnud, aga põhiasjad on vist ikka sealt alguse saanud või hargnenud. Muinasjutud on kindlasti lisandunud, aga muinasjuttudega tegelemine sai algtõuke ikkagi Saksamaal. Mulle meenus aastal 2012 või 2013, et lugesin kunagi *National Geographicu* saksakeelsest numbrist Grimmide muinasjuttude kohta, ja siis tuli meelde, et nad redigeerisid kogu aeg oma muinasjutte. Selle tulemusel ma muinasjuttudega tegelema hakkasingi, et vaadata, kas värvide kasutamine Lumivalgukese muinasjutus ka muutub. Kindlasti õppisin Saksamaal infot otsima ja materjali leidma. Arvutid olid juba olemas, päris kiviaeg enam ei olnud. Kodus oli meil üks Mac, mis nüüd on ülikooli matemaatikutel muuseumis, neil polnudki sellist imelikku Maci mudelit.

Infotöö on see, mida oskan. Kui mind poleks kirjandusmuuseumi direktoriks valitud ja mul poleks mingit ametit olnud, siis oleksin asutanud eraettevõtte või firma, mis tegeleks info kogumise ja teabe töötlemisega, ühesõnaga teabekeskuse.

Mida tahaksite tulevikus veel uurida?

Mul on veel mitu asja lõpetamata. Taarast on artikkel, aga tuleks raamat ka kirjutada. Lisaks on tulnud Taara juurde veel pildimaterjal, mis oli talvel ka kirjandusmuuseumis näitusel; samuti tuleks keelepuudest kirjutada. Aga täiesti uus teema, mille kohta olen natuke ka eeltööd teinud, üks andmebaas on kogutud, on “jää” ja “lume” sõnavara eesti keele murretes. Räägitakse, et eskimo keeltes on neid sõnu palju, siis jäädakse ikkagi viie-kuue tüve juurde. Eskimo lumesõnavara-alased tööd seostuvad eelkõige Franz Boase nimega. Just temalt on alguse saanud müüt, et inglise keeles on ainult üks lumesõna, eskimotel aga väga palju. Huvitav on märkida, et ta kasutas oma varastes töödes ka inglise keeles mitut lumesõna – *snow* ‘lumi’ ja *slush* ‘lobjakas’. Eesti keele murretes on “jää” ja “lume” sõnu palju. Tuleb analüüsida, kui palju tüvesid on seal taga, aga see suurem töö ootab ees. Tundub, et siin Euraasias, saami keeles ja Siberis on see sõnavara suurem kui eskimotel.

Kas peale jää ja lume sõnavara on veel, näiteks tule või metsa sõnavara, mida tahaksite uurida?

Oi, uurida võiks kõike, kui vaid aega oleks. Puude kohta olen mina ja mu üliõpilased teinud palju töid. Mitu bakalaureuse- ja magistrinäidustööd on aga kahjuks

pooleli jäänud. Kahjuks kõige andekamad lähevad ära... Pooleli on jäänud sellised üliõpilaste tööd nagu "Puud ja põõsad" ning töö sugulussõnavarast. Või siis kirjandusmuuseumi ministeeriumi-poolne teadusnõukogu liige Martin Eessalu, kes alustas muusikariistadega, seejärel tegeles ka elusloodusega. Doktoritöö, mis tal pooleli, on kehaosadest. Kehaosadega ma ise kunagi kindlasti tegelema ei hakka, aga puid ja põõsaid võin uurida hea meelega.

Seda, mida uurida, on palju. Tahaks uurida liivi keelt, liivi keele ajalugu ja "Liivimaa kroonikat". Siis veel vanu maailmakaarte. Eeltöö on tehtud, aga töö ise tegemata. Eesti vanadel maailmakaartidel on üks oluline teema, mis vajaks lõpetamist. Eesti maakaartidel ja kroonikates ja ilukirjanduses tuhat aastat tagasi.

On täitsa olemas Eesti...?

Jah on, aga pigem mitte Eesti, vaid Tallinn. Revala tüvi. Aesti on ka 2000 aastat vana, aga arvatavasti ei tähistanud eestlasi ega Eestit. Pigem seal kuskil Kaliningradi lähistel, suure tõenäosusega... Teha ja uurida oleks väga palju.

Missioon keeleteadlasena?

Ma olen seda mõtteviisi üritanud muuta, tuua teistsugust mõtteviisi keeleteadusse, ja õpetanud ka üliõpilasi sellest teistsugusest vaatenurgast lähtuma. Neid on kaks: ühelt poolt keeletüpoloogiline mõtlemine. See, mida siin Eestis mõeldakse keeletüpoloogia all, ei ole enamasti tüpoloogia. Kui näiteks võrdleme kahte keelt, siis see ei ole tüpoloogia. Kui me vaatame ainult eesti keelt, siis ühe keele uurimisega ei ole võimalik tüpoloogilist uurimist teha. Selleks peab võrdlema väga paljusid keeli. Ainult eesti keelt uurides saab koostada eesti keele tüpoloogilise profiili, kus me vaatame tüpoloogiliselt huvitavaid parameetreid ja ütleme, kas või kuidas miski eesti keeles on, selleks, et saaks hiljem eesti keele põhjal tüpoloogilist uurimist teha. See on üks valdkond. Teine on keeleantropoloogia, mille alla kuuluvad ka värvinimed.

Aga mida keeleantropoloogia all mõeldakse?

Keeleantropoloogias saab uurida kõike. Põhiküsimus on ikka see, mis on inimene ja kas keel peegeldab mõtlemist või on nad teineteisest sõltumatud. Kas keel on universaalne, relatiivne või mõõdukas relativistlik. Kas keel on vangla või ei ole ja nõnda edasi. Sellised on põhiküsimused. Mina alustasin universalistina, aga mõõdukas relativism on vist see, kus ma praegu olen. Isegi värvinimede puhul kuulutati välja nii universaalsed kategooriad kui ka nende fookused. Aga

ma olen oma õpilastega vaadanud, et fookused on eri keeltes erinevad. See, mis on punane eestlase meelest, ei ole sama punane inglase silmis.

Aga värvitaju võib ju ka inimeseti erineda?

Inimestevaheline varieeruvus on samuti olemas, aga sellele lisandub puhas traditsioon. Võib väita, et grupisisene varieeruvus võib olla suurem kui gruppidevaheline varieeruvus. Kui me vaatame gruppidevahelist varieeruvust, siis unustame gruppidesisese varieeruvuse ära.

Kuivõrd on see seotud sellega, et inimene bioloogiliselt näeb värvi teisiti? Või on see taju küsimus?

Taju on ka bioloogiline. Ma ei arva, et Eesti puhul üldiselt oleks põhjus bioloogiline, sest isegi eesti ja soome keele värvinimedele fookused on erinevad. Siin ei saa olla midagi bioloogilist, see on ikkagi kollektiivne mälu, keel või kokkulepe, mis on saavutatud. Eestis on ka värvipiirkondi, kus ei ole kokkulepet, nt kas roheline või sinine. Kokkulepe puudub täielikult. Eriti piiri osas ei ole mingit arusaamist, mis on veel sinine ja mis on roheline – see on täitsa pudru ja kapsad. Aga punane ja oranž on erinevad. Kui vaadata katsetulemusi sama testmaterjali põhjal eri keeltes, on hästi näha, kust need erinevused tulevad.

Värvide puhul on veel kaks eraldi aspekti: esiteks nende keeleline väljendus ja teiseks kategoriseerimine, mis annab veidi teistsuguse tulemuse, kui keeleline väljendus. Näiteks tumesinise kohta võib meil kategooria olemas olla, aga me ei väljenda seda keeleliselt kuidagi.

Milline kokkulepe ikkagi on, selles meie grupid erinevad. Näiteks, mis on ilus punane või mis on ilus oranž, on eesti ja inglise keeles kindlasti väga erinev. Võtame sellise toreda sõna nagu *purple*. Meie tõlgime selle millegipärast ilukirjanduses alati purpuriks. Varasemas tõlkes on see peaaegu alati purpuriks tõlgitud. Lilla on viimase aja leiutis. Kuigi inglise keeles värv sõltub kollokatsioonist. Inglased teavad, et selles kollokatsioonist on ta lilla ja teises tõesti purpurpunane. Eestlasel see teadmine puudub. Värv sõltub kontekstist või/ja kollokatsioonist, mille kohta teda kasutatakse. Esimesed põhivärviteooria tutvustused tõlkisid selle värvi purpuriks.

Aga nende põhivärvidega on ka naljakaid asju. Võtame mõned ideoloogiliselt laetud inimesed, kes arvavad, et Eesti rahvalaul on hästi vana, sest seal on palju värvinimesid. See on täiesti vale väide. Eesti rahvalaul on vana siis, kui seal on hästi vähe värvinimesid. Kõige vanemates kihtides on ainult must, valge ja punane – see on tõeliselt vana kiht. Rohkem ei ole.

Sinine, roheline on ju hilisemad...?

Jah, need on hilisemad lisandused, ka kollane. Lilla tuli 19. sajandi lõpus ja oranž 20. sajandil.

Aga roosa?

Roosa ja lilla tulid ühel ajal 19. sajandi lõpus. Suure tõenäosusega tulid need eesti ja läti keelde korraga juudi kaupmeestelt, kes hakkasid aniliinvärve müüma. Prototüüpne roosa oli tokkroos, mitte harilik roos. Ennem seda värvinime ei olnud.

Missioon teadlasena ja jõudsime hoopis värvideni...

Missioon on ikkagi paradigma, lähtudes mingist teooriast. See on muutunud kõvasti. Viimase kümne aastaga on keeleteadusesse tulnud tohutult teavet. Tugev kognitiivne lähenemine on tulnud.

Siit ka järgmine küsimus: mida arvate interdistsiplinaarsetest uurimustest?

Pigem ajab muigama kui et on vaimustus. Ma arvan, et näiteks bioloogiat ei maksa igale poole toppida. Interdistsiplinaarsus teoloogia, folkloristika ja keeleteaduse seisukohalt – ma eriti ei usu, aga vahel on sellest ka abi. Võtame näiteks etnobotaanika. Kes on etnobotaanika kõige suurem vaenlane? Kooliõpetajad. Nad hävitavad eestikeelseid nimesid ja nõuavad bioloogide kehtestatud nomenklatuuri pähe õppimist. Sellega on kaotatud eesti keelest tohutu hulk rahvapäraseid nimetusi. Samamoodi lindudega. Lindude ümbernimetamisi on viimase poole sajandi jooksul olnud palju. Samas kui me räägime etnobotaanikast, siis on interdistsiplinaarsus kindlasti vajalik, sest mina ei usu, et folkloristid (või enamik folkloriste) oleksid võimelised määrama kõikide taimede liike. Me peame liigid ära määrama, millest me räägime etnobotaanikas või ka etnozooloogias. Seega bioloogi ülesanne oleks liigi täpne määratlemine ja siis peaks folklorist või etnobioloog koguma kokku komplekti, mida selle nimega nimetatakse. Bioloog näitab, mis erinevad liigid selle nime taga on. Etnobioloogi klassifikatsioon on palju laiem. Ja kollektiivliigi mõiste. Seega on interdistsiplinaarsuse võimalused olemas küll. Kui me tahame uurida Kaali järve ja müüte selle kohta, siis on meil vaja geoloogide andmeid, kui vana see järv siis täpselt on. Ja kui me tahame uurida Lennart Meri käsitletud Kalevala laule selle kohta, kuidas Neeva jõgi Laadoga järvest Läänemerre läbi murdis ja kuidas inimesed tahtsid tulla vaatama tulekera, aga ei saanud, sest jõgi oli

ette tulnud. Me teame, millal Neeva jõgi Laadogast välja murdis, varem seal maismaa-ühendust ei olnud. Selliseid uurimusi on kindlasti vaja, mida filoloog ei saa ise teha. Keeleajaloolase ja folkloristi koostöö on kindlasti mõttekas ja võimalik. Kasvõi näiteks liivlaste puhul ei ole võimalik eraldada keelt ja ajalugu.

Seega pakub interdistsiplinaarne uurimine omad võimalused, aga on olemas ka kitsaskohad?

Kitsaskohad on kindlasti ja ega bioloogia lahenda kõiki folkloristlikke või keeleteaduslikke küsimusi. Vastupidi ka, ajalooliselt on bioloogia keeleteadust rikastanud hulga metafooridega. Algselt on keeleteadus ammutanud oma metafoorid bioloogiast. Bioloogia oli selline inspireeriv distsipliin. Morfoloogia näiteks on üle võetud mõiste. Bioloogias on see kujuõpetus. Tüübimõiste on üle võetud paleontoloogiast, tüpologia on mõiste, mis pärineb paleontoloogiast ja bioloogiast. Keelepuuga seotud mõisted on samuti bioloogilised metafoorid, näiteks juur, tüvi, harud. Ajalugu on sihuke naljakas, et tekib huvi, kust need tõuked on tulnud.

Eks need teadusharud ongi ju ajalooliselt omavahel tugevalt seotud.

Jah, täiesti, vanasti oli ülikoolis neli teaduskonda, spetsialiseerumine on ikkagi hilisem nähtus.

Viimasel ajal on tekkinud diskussioon filoloogia lagunemise üle...

Esiteks ei saa mina aru, kuidas filoloogia saab laguneda... Inimesed ei tunne mõisteid. Alustame sellest, et filoloogia lagunes aastal 1840. Kui aastal 1840 oli filoloogia, siis oli selline mütoloogia ja keele uurija nagu Max Müller, kes asus süstemaatiliselt filoloogiat lõhkuma ja võttis kasutusele termini *Science of Language*, millest siis hiljem saigi keeleteadus ehk lingvistika. Müller defineeris filoloogia ja keeleteaduse: filoloogia tegeles surnud keelte nagu ladina, antiikkreeka või sanskriti keele tekstidega, samuti kirjanduse ja mütoloogiaga. Keeleteadus tegeles elavate keelte, eelkõige murrete uurimisega. Noorgrammatikud võtsid sellest kohe kinni ja kogu nende murdeihalus tuleneb Mülleri tegevusest. Seega lõhuti filoloogia ära 1840. aastal. Ma ei saa aru, millest me praegu räägime. Me ei saa ikka veel aru, et filoloogia jagati keeleteaduseks ja filoloogiaks kitsamas mõistes juba ammu – 176 aastat tagasi. Rääkida praegu filoloogia lagunemisest on natuke naljakas. Meil Eestis pole filoloogiat olnudki, võib-olla selle võrra on, mida latinistid teevad. Samuti kolm inimest, kes eesti

keele ajalugu uurivad. Kui nad tegelevad vanade tekstide ja keelekujudega, siis võiks seda filoloogiaks nimetada. Ühesõnaga: me võiksime kasutada samu mõisteid, mida kasutab maailm. Me saaksime paremini hakkama. Meie häda ongi selles, et me loome oma terminoloogia, mis ei ühildu kuidagi teistega, ning siis me ei mõista, miks keegi meist aru ei saa. Filoloogia ei saa laguneda, meil ei ole Eestis filoloogiat. Võib-olla Anne Lill tegeleb selle päris filoloogiaga. Samuti mõni tegeleb meil vana-islandi keelega, ehk seegi on filoloogiline töö. Töö vanade eesti keele tekstidega võiks olla filoloogiline. Ma saan aru, kust see diskussioon tuleb, aga need algatajad ei saa enam üldse aru, mis toimub.

Te olete tegelenud paljude keeltega. Kas te olete polüglott?

Ei ole. Aga mind õpetati töötama ükskõik mis keelega. Polüglott ma kindlasti ei ole, aga ma võin ikka väga paljude keeltega tööd teha.

Mis keeltega te olete tööd teinud?

Artikleid olen ma kirjutanud ka hiina keele kohta. Aga mis tekstidega ma olen tööd teinud... itaalia, prantsuse, saksa keelega...

Alamsaksa keelest olen isegi tõlkinud. Valgevene ja vene keelest olen tõlkinud, vene murretest tõlkinud, poola keelega olen vaeva näinud. Soome ja rootsi... Neid keeli on palju... Türgi ja leedu keelt olen õppinud, farsi e uuspärsia keelt olen õppinud neli semestrit... Kui mõtlema hakata, mida olen õppinud ja millega olen tegelenud... Farsit oleksin isegi edasi õppinud, aga farsi keeles algajatele olin neli semestrit ainus üliõpilane, siis tuli teine veel ja õppejõud pidi uuesti päris algusest alustama.

Mis on olnud üks kõige põnevamaid keeli?

Ma ei oska ütelda. Eesti keel on ikka kõige põnevam. Teised keeled aitavad eesti keelest aru saada. Iga keelega on mingid seosed, lood. Farsi keelest pidin kord muinasjutu tõlkima, sellise tüüpilise Pärsia Iraani muinasjutu, kus karjapoiss on lambakarjas ja siis tal hakkab igav ja siis ta hüüab: "Hunt on, hunt on!" Siis jookseb külarahvas kokku ja siis polegi hunti. Jälle hüüab "Hunt on, hunt on!" Jälle jookseb rahvas kokku, ikka ei olnud hunti. Hüüab kolmas kord ka, siis oli hunt ja murdis terve lambakarja maha. See tegi nalja, kuidas samasugused jutud on meil ka. Mitte mingit vahet ei ole. Inimesed on ikka samasugused, samad jutud.

Mida tahaksite teadlasena veel ette võtta?

Tahaksin pooleliolevad tegevused ära lõpetada ja alustada uusi asju, mida ma veel ei tea. Kõige põnevamad ongi ju uued asjad. Tekib mõte, siis koguda materjali ning teha. Aga seegi materjal, mis on olemas, vajab läbitöötamist ja avaldamist – seda on päris-päris palju.

Summary

I could study everything – if only I had time...

Interview with Urmas Sutrop on his 60th birthday

Meelis Roll is interviewing the director of the Estonian Literary Museum.